

3. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. Київ, 1997. С. 253-254.

4. Мех Н. Зміст терміна націологія. *Культура слова*. 2003. Вип. 63. С. 81-82. URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine63-18.pdf>

5. Пашук А. І. Франко про національний ідеал як духовну основу державної самостійності та національної незалежності українського народу. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С.25-33. URL: <https://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p025.php>

6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

УДК 342.3

Кравчук М. В.

*к.ю.н., доцент, доктор права
Українського вільного університету,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права, Заслужений юрист України,
Західноукраїнський національний університет*

УРОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІЙН НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Постановка проблеми. Історичний досвід державотворення попередників завжди був вагомим дороговказом у власному державному будівництві. У вказаному підході цілком виправдані хрестоматійні слова, що «історія - вчителька життя». Та, на жаль, цей повчальний досвід українські державники не завжди сповна використовували на свою користь. Сьогодні, у період ведення жорстокої війни росією проти України, він особливо важливий. Адже ігнорування історичного досвіду у воєнний час призводить до масових людських втрат. Такі реалії вказують на актуальність цієї тематики. Крім цього, Д. Яневський зазначив: «Сьогодні для нас події 1917-1920 рр., пов'язані з народженням, існуванням та загибеллю тогочасних національних утворень, формально та поверхнево більш знайомі ніж глибинно зрозумілі чи засвоєнні» [11, с. 4].

Розробка теми. Питанням російсько-українських війн у зазначений період присвячені наукові розробки В. Брехуненка, В. Верстюка, О. Дзюби, В. Ковальчука, М. Ковальчука, В. Корнієнка, І. Крип'якевича, В. Кульчицького, С. Кульчицького, В. Лободаєва, А. Папакіна, В. Репринцева, А. Руккаса, В. Савченка, Я. Тинченка, О. Удовиченка, Б. Тищика, М. Шкільняка, Д. Шурхала, Д. Яневського та ін.

Об'єкт дослідження. Висвітлення основних аспектів російсько-українських війн: підстави, причини, наслідки.

Предмет дослідження. Основні риси російсько-українських війн в 1917–1921 рр., аналіз та оцінка підстав їх виникнення, характер і їх наслідки, окреслення основних історичних уроків.

Тож-бо, аналіз державного будівництва в Україні на початку ХХ ст. підтвердив подібність процесів у справі військового захисту власних суверенітету і незалежності, які відбувалися сторіччя тому. Саме ця оборона Української держави у формі Української Народної Республіки за Української Центральної Ради та УНР у період Директорії від більшовицької та білої росії містить важливі уроки у протидії нинішній військовій агресії загарбників. У цьому плані цілком логічно погодитися з В. Савченком, що «вторгнення 2014-го (так і війна 2022 р. прим. М.К.) подібні подіям у 1918-1919 роках, коли північний сусід активно експортував в Україну бойовиків. Досвід гібридної війни формувався під час ешелонної війни зразка 1918 р. ...Гібридна війна, як основа московського панування, ведеться не тільки в окопах, це війна за існування народу, війна за історію, свідомість людей. ...Сто років тому в кінці 1917 року український народ вже стикався з гібридною війною московського зразка, програш в якій призвів до встановлення ленінсько-сталінської диктатури, масових репресій, голодоморів, концтаборів, знищення української інтелігенції. ...Ворог такий самий: цинічний і жорстокий. ...Війни, які кривавим вихром пронеслися по Україні 1917-1921 рр. в радянській історії носили назву «громадянська війна», але вони велися за володіння українськими ресурсами (людськими, продовольчими, енергетичними). Проте український народ значно помудрішав, усвідомивши згубність «братніх обіймів». Тому завдання нашого покоління не упустити цей шанс», захистити власну державу, її суверенітет та незалежність [7, с. 2-3].

Доречно констатувати, що у зазначений вище період відбулося дві жорстоких, загарбницьких війни більшовицької росії проти України: перша російсько-українська війна розпочата 25 грудня 1917 р. відповідно до постанови Народного секретаріату про формування частин Червоної гвардії для боротьби Центральної Ради і Каледіна та наказу В. Антонова-Овсієнка про загальний наступ радянських військ проти УЦР [2, 254], друга російсько-українська війна була «розпочата 11 листопада 1918 р. з підготовки до інтервенції в Україну

двох повстанських дивізій (близько 8 тис. військовиків), сформованих напередодні в нейтральній зоні та їх наступу. Керівництво цими військами здійснювала Рада військ курського напрямку на чолі з В. Антоновим-Овсієнком. Для прикриття агресії росії в Суджі 28 листопада 1918 р. був створений так званий «Тимчасовий робітничо-селянський уряд України». ...Після деякої затримки, в середині грудня 1918 р., війська курського напрямку, отримавши підкріплення з росії, продовжили наступ. 20 грудня захопили Білгород, а 3 січня – Харків. 4 січня 1919 р. Реввійськрада радянської росії ухвалила рішення про відкриття Українського фронту, командувач В. Антонов-Овсієнко» [1, с. 141]. Отже, маючи великий (людський, матеріальний) ресурс, запаси провіанту, озброєння російської армії часів Першої світової війни, достатні для формування Української Армії, політичний провід УЦР ці можливості не використав. Зокрема, «за роки війни тільки в Україні було мобілізовано в армію 4 млн. чоловік або близько половини дорослого чоловічого населення». У цей час найбільшого розвитку набуває «національно-визвольний рух», претендуючи на створення власної держави, який зніціював «процес демократизації армії, що почав набувати відкритої збройної боротьби». З ініціативи Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка та Українського військового організаційного комітету (полк. Глинський, полк. П. Волошин, пор. М. Міхновський, і хор. В. Павелко) був започаткований «рух за створення національних українських військових частин», який «охопив всю армію, де налічувалося 2,5 млн. українців». Саме «сила і розмах українського військового руху», «наслідком, якого стали три Всеукраїнських військових з'їзди, що активно підтримували курс Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату на побудову автономії Української держави», «змусили вище російське військове командування піти на поступки щодо формування з добровольців українських полків і бригад». Тимчасовий уряд був безсилий зупинити українізацію військових частин, тобто створення українських формувань у складі російської армії і тому ним був наданий дозвіл на українізацію 34-го корпусу під командуванням ген. П. Скоропадського і 20 дивізій, пізніше ще 16 дивізій [3, с. 44-49]. За іншими даними впродовж 1917 року російська влада дозволила українізувати 6-й, 17-й і 41-й армійські корпуси на Південно-Західному фронті. На Румунському фронті планували українізувати: 10-й корпус, дві дивізії 26-корпусу, 3-тю стрілецьку дивізію [5, с. 7].

За даними Я. Тинченка, «на фронтах Першої світової війни знаходились понад 6 млн військовослужбовців російської армії, з яких тільки 2 млн. можна назвати вояками. З них близько мільйона були українцями, з яких 300 тис. були на позиціях, а з цих 300 тисяч вояків-українців були згуртовані в окремі українські військові підрозділи понад 90 тис. багнетів і шабель. ...Разом із

військами Центральної Ради, що стояли залогами у містах України, чисельність зорганізованого українського війська доходила до 140 тис. військовиків» [8, 66]. За іншими даними у 1917 р. в лавах дев'ятимільйонної російської армії налічували 3,5 млн українців [5, с. 5]. Крім того, дослідник зазначив, що за чисельність Збройних Сил України у грудні 1917 – січні 1918 рр. була: на Лівобережжі – 27043 військовиків, на Правобережжі – 20 800 військовиків та на Півдні України – 5 570 військовиків, а в цілому становила – 53 413 військовиків. У той же час Червона гвардія та збільшовичені війська в Україні мали 55 600 військовиків [8, с. 39-43; 46-50]. 23 листопада з ініціативи С. Петлюри Генеральний Секретаріат УНР прийняв рішення про створення Українського фронту на основі об'єднання двох фронтів: Південно-Західного та Румунського, мотивуючи це необхідністю концентрації зусиль для здійснення та забезпечення перемир'я на найбільшій лінії фронту. Та ...«Раднарком не міг допустити підпорядкування українській владі двох найбільших фронтів російської армії». Тож-бо, в грудні 1917 р. більшовики почали максимально протидіяти створенню Армії УНР [5, с. 22-23].

На жаль, як уже раніше зазначалось, «особливо гостро проти створення Українських Збройних Сил виступив В. Винниченко (заступник голови УЦР, голова уряду УНР), який говорив: «Не своєї армії нам, соціал-демократам, і всім ширим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій» [3, 46]. За словами А. Руккаса: «Ці утопічні погляди віддзеркалились у IV Універсалі, яким було проголошено незалежність УНР. «Розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народну міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств», – сказано в документі, автором якого був той-таки В. Винниченко. Цими закликами українському військовому рухові було завдано небезпечного удару, його позбавили самої мети боротьби, до якої він прямував, – побудови регулярної національної армії» [4]. У цьому плані керівники УЦР цілком ігнорували позицію з військового будівництва лідера самостійників М. Міхновського - «будувати власну модерну армію», на якій дослідники акцентували увагу: «Війна не видумка. Основою війни є вічний життєвий закон боротьби між націями... І сьогодні Україні треба воювати, треба армії, але й треба знати, за що битися, з ким воювати, виголошував М. Міхновський. – Заліза-криці на плуги-лемеші маємо з достатком, а багнет завжди буде запорукою, що на нашій землі панує не чужа, а наша воля» [10, с. 148].

Крім того, на основі різних підходів до формування Української Армії між В. Винниченком, головою Генерального Секретаріату УНР і С. Петлюрою, генеральним секретарем військових справ (військового міністра) виник конфлікт, який завершився 18 грудня 1917 р звільненням останнього з цієї посади. Це відбулося в період, коли Раднарком росії неофіційно розпочав

бойові дії проти УЦР. Виконуючим обов'язки генерального секретаря військових справ було призначено М. Порша, який також не мав фахової військової освіти [2, с. 252]. За твердженням М. Ковальчука: «Всупереч усім вимогам соціалістичних доктринерів щодо демократизації армії, С. Петлюра намагався сформувати Армію УНР на засадах відновлення військової дисципліни. 21 листопада 1917 р. своїм першим наказом на посаді керівника військового секретарства він скасував виборність в Українському війську командного складу. 29 листопада С. Петлюра видав наказ про встановлення внутрішнього розпорядку та «національної військової дисципліни в Армії УНР». У цей час була запроваджена козацька термінологія замість російської: батальйон став називатися куренем, рота – сотнею, відділ – чотою; змінилися також назви рангів на кшталт «хорунжий», «сотник»; офіцерів стали називати старшинами, а військовиків – козаками. Особливо популярним стало слово «гайдамаки», яким називали українських героїчних вояків – «це наша гордість і надія». На початку грудня 1917 р. С. Петлюра почав формувати Генеральний штаб – центральний орган бойового управління Армії УНР під керівництвом ген. Б. Бобровського. Наприкінці листопада 1917 р. було створено Сердюцьку дивізію (за назвою гетьманської гвардії XVIII ст.), яка мала стати «зразковою військовою частиною, здатною захистити батьківщину і революцію [5, с. 13, 17, 18]. Однак, з ініціативи В. Винниченка соціал-демократична фракція УЦР піддала генерального секретаря С. Петлюру суворій критиці, його звинуватили у «любові до парадів, до зовнішніх ефектів, у його нездатності до організації праці, у його неуцтві у військових справах, його метушливості і саморекламі». Я. Тинченко, з огляду на повідомлення начальника канцелярії С. Письменного про С. Петлюру, зазначив: «Він став людиною, яку кажучи сучасними термінами «викинули» із великої політики і все це зроблено руками В. Винниченка. Хоча С. Петлюра був «людиною широко зною та надзвичайно авторитетною у військових колах, людиною, політика якої найбільш відверто вела до розриву з усім ворожим Україні, людиною, яка більш за всіх спричинилася до конфлікту Центральної Ради та Раднаркому» [8 с., 22-23]. В. Винниченко, усуненням С. Петлюри з посади, намагався вирішити конфлікт між Раднаркомом та УЦР. Тим більше ця ситуація загострилася після листа Й. Сталіна «К украинцам тыла и фронта», де той безпосередньо вказав на С. Петлюру і його політику, що породили вищевказаний конфлікт [8, 18]. Однак можна зробити висновок, що жодні домовленості з росіянами до позитиву не приведуть, а внутрішньопартійне і міжпартійне протиборство в українському політикумі в період загрози українській державі треба змінювати на співпрацю і взаємодію всіх політичних сил.

І ще, «грудневий ультиматум 1917 р. був покликаний перешкодити створенню Української держави у формі УНР. Риторика ж В. Путіна щодо

нової української влади в Києві – «хунта», «неонацисти», «фашисти» – виразно перегукується з не менш одіозними звинуваченнями більшовиків у бік Центральної Ради, що прикриваючись національними фразами вона здійснює непевну державну політику, яка полягає в невизнанні радянської влади в Україні [1, с. 126].

Сучасне бомбардування українських міст і сіл здійснюється аналогічно до входження 26 січня 1918 р. у м. Київ більшовицьких військ під командуванням М. Муравйова, що розпочалося кількадевною артилерійською облогою (бомбардуванням) ними міста [8, с. 335].

Після входження у м. Київ «з потурання М. Муравйова почався страшний погром. Але ще під час штурму міста М. Муравйов наказував нещадно знищувати офіцерів, юнкерів, українських діячів та військовиків і загалом «буржуазію» – київську інтелігенцію. Наказ Муравйова знайшов широкий відгук у солдат. ...Унаслідок цього Київ перетворився на місце справжньої бойні. Знищувалися всі, хто говорив українською мовою, носив на плечах погони або мав інтелігентний зовнішній вигляд. ...Війська Муравйова самодемобілізувалися. Перед тим солдати повально грабували центральні райони міста, намагаючись забрати з собою як можна більше коштовностей. ...Різні дослідники визначили число жертв київського погрому в межах 2-5 тисяч» про, що зазначив Я. Тинченко [8, с. 335-336]. Тому, з огляду на ці події та їх безкарність, зрозумілі військові злочини нинішніх загарбників, здійснених сучасною московською солдатньою у Бучі, Гостомелі, Бородянці, Ірпені, Тростянці, Маріуполі – «список українських міст, які в очах усього світу асоціюються з жахіттями російської загарбницької війни, стає дедалі довшим» [12].

Доречно погодитися з М. Ковальчуком, що «давати збройну відсіч агресії більшовицької Росії довелося в умовах, коли процес створення Збройних Сил УНР був далеким від завершення. Це виразно нагадує ту катастрофічну ситуацію, яка склалася в Україні навесні 2014 р.» [1, с. 128].

За інформацією С. Кульчицького «підступності ленінського лозунгу «Вся влада радам!» не розуміли ані прихильники більшовиків, ані ті, хто перебували на високих посадах системи радянської влади. 28 листопада 1918 р. політбюро ЦК РКП (б) санкціонувало створення Робітничо-селянського уряду України, а наступного дня Ленін був змушений пояснювати зміст цього вчинку головному червоної армії І. Вацетісу: «З просуванням наших військ на захід і на Україну створюються обласні тимчасові радянські уряди, покликані зміцнити ради на місцях. Ця обстановка має ту сторону, що позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин як окупацію і створює сприятливу атмосферу для дальшого просування військ. Без цієї обставини наші війська були б поставлені в окупованих областях у нестерпне становище і

населення не зустрічало б їх як визволителів» [6, с. 193]. У цьому плані цілком зрозумілі намагання російських загарбників провести референдум на окупованій території щодо створення «Херсонської народної республіки».

Отже, матеріали дослідження підтверджують прагнення російських загарбників створити новітню російську імперію, використовуючи досвід своїх генетичних попередників. Але попри все, українці демонструють гідну здатність захисту своєї батьківщини – України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко. «Братня» навала. Війни росії проти України XII-XXI ст. Видання друге. Київ, 2018. 248 с.
2. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. К.: Наукова думка, 1995. 687 с.
3. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993рр. (Орг., структура, штати): Іст.-правове дослідження. Івано-Франківськ-Коломия: Плай; Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. 292 с.
4. Руккас А. Військо й незалежність. *Український тиждень* 2013. №8. 23 лютого. URL <https://tyzhden.ua/History/73013> (дата звернення 10 квітня 2022 р.).
5. Руккас А., Ковальчук В., Ковальчук М., Папакін А., Лободаєв В. На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.
6. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. К.: Темпора. 504 с.
7. Савченко В.А. Дванадцять війн за Україну, Харків: Нора-Друк, 2016. 480 с.
8. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917–березень 1918). Київ–Львів. 1996. 372 с.
9. Шкільняк М. Україна у боротьбі за державність. 1917-1921 рр. Спомини і роздуми. К: ТОВ Видавництво «Кліо», 2016, 512 с.
10. Шурхало Д. Українська якбитологія. Нариси альтернативної історії. Харків: Книжковий клуб сімейного дозвілля, 2017. 399 с.
11. Яневський Д. Б. Загублена історія втраченої держави. Харків: Фоліо. 251 с.
12. Коментар: Злочини у Бучі – темна деспотія не має перемогти. URL <https://www.dw.com/uk/komentar-zlochyny-u-buchi-temna-despotiia-ne-maie-peremohty/a-61358879> (дата звернення 10.04.2022 р.)